

Az előbbiekhöz fontos még hozzáfűzni, hogy négy év múlva, 1904-ben Páris Frigyes egy önigazoló, elfogult füzetet adott ki,²⁷⁷ amelyben Egánt következetesen elítélte, de akarata ellenére időnként leleplezte magát. Elismerte, hogy valójában nem értett egyet a hegyvidéki kirendeltség tevékenységével, tudatosan törekedett annak fékezésére, különösen a kazárok uzsorájának felszámolására létrehozott hitelszövetkezetekkel kapcsolatban, és ellenlábas szerepet töltött be Egán Ede mellett. „Nyíltan megmondtam – írta Páris –, hogy olyan állami segélyactiót, mely a polgárok egy részén úgy akar segíteni, hogy a polgárok másik részét jövedelmi forrásuktól megfosztja, helyeselni nem tudok. (...) Az volt a meggyőződésem, hogy a ruthén actió keretén megindult szövetkezeti mozgalom nemcsak a ruthén megyék, hanem az egész ország közgazdasági helyzetére és társadalmi békéjére káros következményekkel fog járni, mert egy téves és káros társadalmi mozgalomnak ad tápot, sőt szentesíti azt. Ezért követtem el mindent, hogy a megindult mozgalmat útjában megállítsam. (...) Az a helyzet áll[t] elő, hogy most az állam pénzének segítségével és állami közegek vezetésével tönkre tesszük a kereskedőket. (...) Állásom elfoglalása után 10–15 nap múlva történt, hogy Egan a leghatározottabb formában azt követelte tőlem, hogy a *szabadkőművesek* sorából lépjek ki. (...) Az események későbbi folyamán Darányi úr előttem kijelentette ugyan, hogy az ő elhatározására az én szabadkőművességem semmiféle befolyást nem gyakorol, de hát én nagyon jól tudom, hogy szabadkőművességem volt fő oka az én bukásomnak”.²⁷⁸

Közben Egán Ede 1901. szeptember közepén tárgyalásokat folytatott Ungváron Firczák Gyula munkácsi püspökkel a gazdasági mozgalom további kiterjesztéséről. Ung vármegye székhelyéről szeptember 20-án reggel indult útnak gyors lovasfogaton a kirendeltség székhelyére, Munkácsra, ahol táviratilag már előre megrendelte a szállodai szobáját. Hegyfark és Nagyláz falvak között a főúton, Ungvártól kb. 10 km-re sokak által ismert szokása szerint gyalog felkapaszkodott a Lázi-domb tetejére, miközben útitársa Rochlitz Nándor királyi főerdész, a hegyvidéki kirendeltség Ung vármegyei megbízottja a fogaton haladt tovább. A főerdész egyszer csak azt hallotta, hogy a domb peremén pisztoly dörrent. Feltekintve látta, hogy Egán fejjel lefelé zuhant az árokba. A súlyosan megsérült Egánt a lovasfogaton vitték vissza Ungvárra, ahol 12,30 órakor a kórházban meghalt anélkül, hogy visszanyerte volna eszméletét. A helyi törvényszék két tagja, Orosz Ádám vizsgálóbíró és Polányi Aladár beregszászi királyi al-ügyész a helyszíni szemlén felvett jegyzőkönyvben az öngyilkosságot teljesen kizárták nyilvánította. Ezek után meglepő, hogy a miniszteri megbízott halálát követő negyedik napon, szeptember

514–516. old.

277 PÁRIS Frigyes: Tájékoztató a ruthén actionál való működésem felől. Budapest, 1904. Márkus Samu Könyvnyomdája, 55 old.

278 PÁRIS F., 1904. 16., 31–32., 28., 33. old.

24-én – tehát jóval a hivatalos vizsgálat lezárulása előtt! – tartott Ung vármegyei soros közgyűlés jegyzőkönyve már így fogalmazott az alispáni jelentés alapján: „teljes meghatottsággal és fájdalommal terjeszti elő a törvényhatósági bizottságnak (...) [Egán Ede] váratlanul történt és általános megdöbbenést keltett balesetét”. Erdemeinek méltatása után az alispán meglepő módon azt is közölte: „férfiúi erejének, tudásának teljességében virágzó életét saját fegyvere okozta véletlen baleset oltotta ki”.²⁷⁹

A hetekig tartó nyomozás után – mely érthetetlen (vagy nagyon is érthető!) módon, nem folyt kellő eréllyel – a hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg. Közben a fővárosi liberális, illetve szabadkőműves kézben lévő újságok kivétel nélkül, kezdettől fogva balesetről vagy öngyilkosságról írtak, de Egán halálának körülményeit a sajtó és a közvélemény hónapokig vitatta. A számos ellentmondás miatt Bihar Jenő (1882–1951) újságíró, a *Magyar Állam* című egyetemes politikai napilap belső munkatársa beható magánnyomozást folytatott, és büntetőjogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek alapos feltárásával, az érvek és ellenérvek éles logikájú cáfolatával arra a következtetésre jutott: „nincs kétség benne, hogy *Egán Ede orvgyilkosságnak áldozata*” lett.²⁸⁰ Bihar Jenő kiderítette azt is, hogy az Egán halála előtti napon, Munkácson izgatottságra utaló, kusza betűkkel írt levelezőlapot adtak fel leveles postaszekrénybe. Hibásan volt címezve Ungvárra, ezért a posta nem kézbesítette. Nehezen olvasható szövegéből az újságíró kibetűzte: „Egán még köztünk pusztít, még él, bár csak elveszne már... No de ma vagy holnap!” A nyomozás ezt a szálát sem vette figyelembe a haláleset körülményeinek a vizsgálatánál. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy amikor Egán rádöbrent küldetésének veszélyeire és életbiztosítást akart kötni, azt egyetlen bank sem vállalta. Darányi Ignác földművelésügyi minisztert járt közbe, de így is csak hosszas tárgyalás után sikerült Egánnak egy életbiztosító társasággal szerződést kötnie.²⁸¹

Az orgyilkosságot erősítette meg egy későbbi emlékezés, amely szerint a tragikus haláleset napján Egán Ede, a Munkácsra menet útba eső Hegyfark községgel szomszédos Nagyláz faluban élő Plotényi család vendége lett volna. Ennek legnevesebb tagja, Plotényi Nándor (1844–1933) hegedű- és zongoraművész, aki 1896-ban költözött Nagylázra. Az emlékező, dr. Szakáts Istvánné anyai nagyszülei rokonságban voltak a famíliával, így közvetlenül értesült a történetekről: „most még egyszer visszatérek Egán Edére, meggyilkolására. Ez a bűntény nagy port vert

279 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Ungvár – Державний Архів Закарпатської області Ужгород. Beregszászi fiók. Фонд/Фонд. 4., опис/орпис 14. (csomó), одиниця зберігання номер/одinicja zberihannya nomer 592. (ügyiratszám), sztranyica 485. (oldal)

280 BIHAR Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Budapest, 1901. Hunyadi János Intézet kiadása, 29. old.

281 BIHAR J., 1901. 31., 32. old. Lásd még: BOTLIK József: Egán Ede rejtélyes halála. In. *Nagy Magyarország*, V. évf., 1. szám., 2013. tavasz, 60–65. old.

fel s talán a 'Tiszaeszlári pör'²⁸² közelsége tehetta, hogy 'hivatalosan fel nem derítettett' (...) Egán azon a bizonyos napon éppen a Plotényi-kastélyba volt hivatalos ebédre. Kocsin indult el Ungvárról. A hintóban mellette foglalt helyet barátja, Rochlitz [Nándor főerdész] erdőtanácsos, a bakon meg a kocsis. A lovak lassan húztak fel a Nagyláz felé vezető kaptatón. Amikor már majd a dombtetőre értek – ahonnan messzi vidékre látni, jön-e jármű vagy ember –, a kazárok csapata előszaladt a fák mögül és túlerőben lévén, kirángatta Egánt a kocsiból. Mindez villámgyorsan történt. Egánt a saját revolverével lőtték agyon, az árkon túli mogyorófa bokor mögött. A másik két utast azzal rémítették halálra, amennyiben mást vallanak, mint hogy Egán öngyilkosságot követett el, családtagjaiknak még az írmagját is kiirtják. S nagy fenyegetés volt az akkor, így emlegették később is mindég Ungban. (...) A kocsis röviddel azután visszabujdosott verhovinai kis falujába, Rochlitz erdőtanácsos később, a halálos ágyához kért két tanúnak mondotta el a gyilkosság hiteles történetét".²⁸³ Erre a következtetésre jutott egy kortárs ukrán történész is: „Egyesek öngyilkosságról, mások véletlen balesetről beszéltek. Halálának legvalószínűbb oka: orvgyilkosság”.²⁸⁴ A kárpátaljai köznép bosszút gyanított halála mögött, amiről évtizedekig beszéltek a hegyvidéki falvakban. Egán Ede holttestét az ungvár-ceholnyai templomban ravatalozták fel. Nagy részvéttel búcsúztatták, a gyászszertartáson rutének ezrei vettek részt. Ezt követően földi maradványait a Vas vármegyei Borostyánkőre szállították, ahol a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.²⁸⁵

Bartha Miklós két írásában emlékezett meg Egán Ede haláláról. Az első vezércikk, ennek elején közölte azt a mélységesen együttérző levelet, amelyet „anépgondozástgyakorló” Firczak Gyulamunkácsigörögkatolikus püspök, „kinek följajdulására indult meg” a hegyvidéki mozgalom, küldött Egán Edénének. De nem így írt „a felekezeti türelmetlenségben szenvedő” *Budapesti Napló*, amely „egy ostobán nevetséges 'nyomozás' alapján kürtöli, hogy Egán Ede öngyilkos volt, és rejtegetett gyanúsítással tapossa meg e tiszta életű, nemes és önfeláldozó férfiú emlékét.” A nyomozást az érdekelt felek, az Egánnal életbiztosítást kötött társaságok

282 A tiszaeszlári perről lásd a 75. lábjegyzetet.

283 SZAKÁTS Istvánné, dr.: „Ungmegyei üstökösök”. In. *Magyarság* (Pittsburgh, USA), 1972. december 29–30. 7. old.

284 MANDRIK, Ivan: Egán Ede és a hegyvidéki akció. In. [Kárpáti] Kalendárium '91. Ungvár (Uzshorod), 1990. Kárpáti Kiadó, 57. old.

285 Egán Ede meggyilkolásának színhelyén, a Lázi-dombon 1902-ben feliratos kőkeresztet állítottak a szomszédos Ungdaróc falu lakói. A jelet a szovjet korszakban, az 1980-as évek elején az Ungvár-Munkács főút szélesítésekor eltüntették. Budapesten, a kelenföldi Egán Ede utca nevét 1945 után, a kommunista diktatúra kezdetén eltörölték. Mindez nemcsak a főváros régebbi, hanem az 1990 utáni városvezetéseit is minősíti! Miközben Kárpátalján 1990-től egyre nagyobb megbecsülés övezi Egánt: utcát, teret neveztek el róla, Ungváron „Irish Egan pub” ('Ír Egán-kocsmá') működik. Emléktáblát és öt méter magas egész alakos szobrot állítottak a tiszteletére. Sőt Kárpátalja gazdasági felemelésének a hívószavává vált: „Új Egán Ede-programra van szükség!” – Az előbbieket lásd bővebben: BOTLIK J., 2013. 66–67. old.

folytatták, amelyeknek ugyanis, ha öngyilkosságot állapítanak meg, akkor nem kell fizetniük. A pénzük megmentése volt a fő céljuk, ezért semmitmondó körülményeket toltak előtérbe. Egán a halála előtti éjszakán egész éjjel írt, többek között Barthának is egy hosszú levelet. Ez az állapot volt nála a természetes: éjjelenként írt, nappal cselekedett. Napközben aludt, akár az ebéd két fogása között, akár lovas fogaton utazva, amikor csak rövid alkalma volt rá. „Nem egyszer hallottam tőle: most alszom 15 percet. Úgy történt. (...) Ezért volt a társaságban is gyakran szórakozott.” A *Budapesti Napló* szerint Egánnak sietős útja volt Munkácsra, mert az újság szerint „attól függött az élete, hogy Munkácson valamint elvégezzen. (...) Félt ama sürgős ügy elintézésétől”, de azt nem végezte el és útközben öngyilkos lett. Ilyen következtetéssel – írta Bartha – „derekasan meg lehet háborítani a sír nyugalma és alaposan el lehet homályosítani a legtisztább emléket is. (...) Amíg éltél, addig Sándor Pál képviselő úr nem tette közzé leveleidet. Pedig köröskörül meg voltál támadva. Felekezeti szempontokkal vádoltak. Azok a levelek eloszlatták volna a gyanút és megcáfolták volna a vádat. De Sándor Pál képviselő úrnak akkor nem jutott eszébe barátja védelmére kelni. (...) Amíg éltél, jó vitéze voltál a magyar ügynek. Bíráltak alaptalanul, mocskoltak dűrván. Sokan elítéltek, kevesen védelmeztek, a szegény rutének szerettek. Szíved talán most is ég e hazának földjéért. Ezt a nagy szívet oda kellett volna temetni Szolyvára, hogy legyen annak az árván maradt népnek egy búcsújáró helye. (...) Amíg éltél: meghurcoltak. Most, hogy halva vagy: megrúgják a sírodat”.²⁸⁶ Bartha Miklós a második, Egán Edére emlékező cikkében felvázolta pályáját, küzdelmeit, az ellene felhozott vádakokat. Aztán indítványozta, hogy Egán Ede emlékét örökítsék meg Szolyván, munkásságának központjában. A gyűjtés már megkezdődött gróf Almásy Imre (helyesen: Almásy, 1868–1929)

Bartha Miklós 2008-ban felállított mellszobra
Rugonfalván

²⁸⁶ Egán Edéről. In. *Ellenzék*, 1901. október 8. (229. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 517–521. old. – Sándor Pál (eredetileg Schlesinger, 1860–1936) politikus, gazdasági szakember, 1904-ben alapító elnöke az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek, amelynek haláláig vezére maradt. Közben 1901-től 35 éven át folyamatosan országgyűlési, majd az 1918–1919-es nép-, illetve tanácsköztársaság idejét kivéve, a Horthy-korszakban nemzetgyűlési képviselő.

kettőszáz koronás adományával, a további felajánlásokat a kolozsvári *Ellenzék* szerkesztősége fogadja, és arról nyilvánosan elszámol.²⁸⁷ A Szolyvára tervezett Egán-emlékmű végül nem valósult meg.

Ekkoriban az ország már szónoklatoktól, gyűlésektől volt hangos, a pártok készülődtek az 1901. október 2. és 9. közötti időszakra kihirdetett országgyűlési képviselőválasztásokra. Bartha Miklós az addigi megbízatása helyszínén, Gyula városában indult, de olyan erőteljes kormánypárti mozgalom lépett fel ellene, hogy vesztett. Ugyanakkor annál nagyobb lelkesedéssel választották meg a Bácska keleti szegélyén a Tisza partján elhelyezkedő rendezett tanácsú város, Zenta képviselőjének.²⁸⁸ Itt hamarosan, még 1901 végén megalapította a helyi Függetlenségi Kör hivatalos lapját *Összetartás* címmel, amely hetente három alkalommal jelent meg. A felelős szerkesztője dr. Ellinger Jenő ügyvéd, a lap vezércikkírója a szerkesztő testvérbátyja, a történetíró Érdújhelyi (Ellinger) Menyhért (1860–1925) zenta-alsóvárosi plébános lett. Bartha a választások után még októberben lemondott az Ugron Pártban viselt vezető tisztségéről, majd csatlakozott a hivatalosan bejegyzett Függetlenségi 48-as Párt elnevezésű tömörüléshez, amelynek Szederkényi Nándor (eredetileg Strompf Ferdinánd, 1838–1916) volt az elnöke.

Néhány héttel Egán Ede meggyilkolása után, 1901 végén jelent meg Kolozsváron az *Ellenzék* Könyvnyomda gondozásában Bartha Miklós alkotása, a *Kazár földön* a magyar szociográfiai irodalom legelső alapműve, 328 oldalon. A könyv 2. oldalán a következő szöveg olvasható: „IGAZ SZERETETTEL ÉS BARÁTI HŰSÉGGEL AJÁNLOM E KÖNYVET A VISZONTLÁTÁSIG borostyánkői EGÁN EDE EMLÉKÉNEK. Budapest, 1901. november hó. BARTHA MIKLÓS”.

Könyvében igen szemléletesen, gyakran a kortárs híres francia író, Émile Zola (1840–1902) nevéhez kötődő naturalista látásmóddal számolt be a rutén nép helyzetéről. Bartha tudatosan „kazárok”-nak nevezte a Galíciából Kárpátaljára tömegesen beözönlött, és uzsorából élő lengyel(orsz) zsidóságot, hogy élesen megkülönböztesse a magyar haza gyarapítását elősegítő, már beolvadt zsidóságtól.²⁸⁹

Immár több mint egy évszázada bizonyos körök igyekeznek besározni vagy félremagyarázni Egán Ede munkásságát, elfeledtetni emlékezetét. Hét évtizeddel ezelőtti értékelése ma sem vesztett időszerűségéből. „Egán nem volt antiszemita a meghatározás mai értelmében, bár jogosan féltette nemzetét az elkövetkező gazdasági

287 Emléket Egánnak! In. *Ellenzék*, 1901. október 17. (237. szám.) Újraközzölve: BMÖM. 1910. III. köt., 522–524. old.

288 SEBESI S., 1908. 89. old., Országgyűlési Almanach 1901–1906. Budapest, 1901. A Pesti Lloyd Társulat Könyvnyomdája, 211–212. old.

289 BARTHA M., 1901. 83–86. old., a bevándorlásról bővebben, 91–107. old.; a közvetítésről, 115–124. old.

Az uzsoráról lásd még: SZABÓ Oreszt, 1913. 260–267. old.

és társadalmi aránytalanságtól. Amikor a kelet-galíciai beszivárgás ellen megfeszített erővel küzdött, a 'kazárság' beözönlését a magyar közvélemény ellenkező pólusán a fináncnökés id. Chorin Ferenc és a polgári liberális politikus Vázsonyi Vilmos is egészségtelennek és üldözendőnek nyilvánította. Egán, ha ugyan szabad még megkockáztatni felmagasztosuló alakjával kapcsolatban a diszkreditált jelzőt: *magyar humanista* volt, aki Kárpátalján a két keze után élő földmunkás zsidó családoknak is juttatott földet és élelmet az ínségakció során”.²⁹⁰ Egán az emlékezetes munkácsi értekezleten kijelentette: „*én nem vagyok antiszemita* sem, legalább nem a szó utcai értelmében, sem nyíltan, sem titokban. (...) soha nem néztem a fajt, ha az egyén jellemében rokonszenves vonásokat találtam. (...) *nem magyarnak* tekintem azon zsidót (...) ki másnak a pártját fogja, akármit követett el az illető a társadalmi rend vagy a magyar állam érdekében szemben, csak azért, mert zsidó”.²⁹¹

A *Kazár földön* 1901. évi első kiadásának mindössze annyi eredménye volt, hogy Bartha Miklós körül „az úri kaszinós” körökben megdermedt a levegő a Schönborn-Buchheim hitbizomány, a munkács-szentmiklósi uradalom, vagyis a nagybirtok súlyos bírálata miatt. A másik oldalon a sajtó vált „tartózkodó”-vá a felvázolt kazár arcképek következtében. „A kor legnagyobb közíróját elszigetelték, megsiketültek a szavai”.²⁹² A *Kazár földön* második kiadásának függelékeként 1908-ban a szerkesztők összegyűjtötték azokat a hírlapi cikkeket –A „*Kazár földön*” és a sajtó címmel –, amelyek Egán Ede vértanúhalála és Bartha Miklós könyvének alkalmával láttak napvilágot. Összesen tizennyolc írás, amelyeket – természetesen – különböző szellemiségű és pártállású lapokban közöltek. Többek között: *Budapesti Hírlap*, *Hazánk*, *Alkotmány*, *Budapesti Napló* (főszerkesztője Vészi József), *Magyarország*, a kolozsvári *Ellenzék* (Bartha Miklós lapja), *Debrecen*, *Magyar Szemle*, *Magyar Erdész*, *Vasárnap*.²⁹³

Számos lap azonban egyszerűen elhallgatta a könyvet. A *Debrecen* című politikai napilap viszont ezt írta: „Még mielőtt megjelent volna, 'veszett hírét' költötték némely újságok, hogy zsidó vérbe mártotta a tollát Bartha Miklós, mikor ezen könyvét írta. Ugyanis ez a könyv részletekben jelent meg az 'Ellenzék' tárcahasábjain, ezek a kóstitatók piros posztóként hatottak a mélyen tisztelt sajtó némely kuruttyoló

290 KEMÉNY G., 1939. 98. old. – Chorin Ferenc, idősebb (1842-1925), Chorin Áron aradi rabbi unokája, aki már fontosnak tartotta, hogy a magyarországi zsidók német helyett magyarul beszéljenek. 1867 és 1901 között néhány évet kivéve országgyűlési képviselő, a magyar gyáripár fejlesztője, 1902-ben a Gyáripárosok Országos Szövetsége egyik alapítója, 1903-ben kikeresztelkedett. – Vázsonyi Vilmos (ered. Weiszfeld, 1868-1926) ügyvéd, polgári liberális politikus, 1901–1918 között országgyűlési képviselő. 1917-ben néhány hónapig gróf Esterházy Móric (1881–1960) kormányának, majd a harmadik Wekerle-kormány igazságügyi minisztere, illetve a választójogi törvény reformjával megbízott tárca nélküli miniszter.

291 Egán-jelentés, 1900. 150., 152. old.

292 KOVÁCH A., 1939. 5. old.

293 BMÖM. I. köt., 1908. 301–371. old.

békáira”.²⁹⁴ A jeles író, Benedek Elek vezércikkben méltatta Bartha művét a *Magyarország* hasábjain: „gyönyörűen megírott könyv, az ő tollára büszke lehet minden székely-magyar”.²⁹⁵ Bartha életrajzírója, Sebesi Samu véleménye a *Kazár földön* kapcsán: „...a lapok legnagyobb része nagy elismeréssel nyilatkozott róla. Ellenségei pedig behatóbb bírálat nélkül ráfógták, hogy antiszemita irányzattal íratott. Ennek az állításnak csak annyiban van némi alapja, hogy Bartha az élőködés céljából bevándorolt idegen zsidónak testi és lelki szennyét olyan elementáris erővel festette meg, hogy a magyar zsidók is megdöbbentek fajok rútságának hűséges rajzától. Az elfogulatlan és intelligens zsidóság azonban nem látta benne az antiszemita tendenciát”.²⁹⁶

Kovách Aladár írta később, 1939-ben a *Kazár földön* harmadik magyar kiadásának bevezetőjében: „Akkor [1901 őszén] kiszedték könyvnek, de így is alig jutott el a közönséghez. Fanatikus kicsi zsidók futottak szét az országban. Kivették az olvasó kezéből, összevásárolták minden található példányát s malomban őrlték meg. Pedig nem antiszemita könyv. A legforróbban emberi s a legeurópaibban magyar könyv”.²⁹⁷

A *Kazár földön* megjelenése után Bartha Miklóst még többen támadták. Amíg ő barátairól különösen nagy szeretettel és gyöngédséggel beszélt, addig például apró ellenségeitől, akik a „személtlapok”-ban állandóan rágalmazták és mocskolták, nem sajnálta a maró gúnyjának gyakran kemény, de találó csapásait. „Ezek az emberek – emlegette – olyanok, mint a poloskák. Ha nem bántod: csípnék, ha eltaposod: bűdösek!” Heves, szenvedélyes természete gyakran ragadta újra és újra összezsapásokba, küzdelembe. Kossuth Ferenc higgadt, fontolgató, az eseményeket mindig mérlegelő magatartása azt a gyanút keltette benne, hogy hiányzik belőle a vezér határozott, bátor és gyors fellépése. Emiatt 1902-ben több cikkében támadta. Miután meggyőződött arról, hogy a vele kapcsolatos véleménye megalapozatlan volt, mert Kossuth „tántoríthatatlan híve a függetlenségi elveknek”, Bartha kiengesztelődött, visszakozott és megkövette a politikust.

Ugyancsak az előbbi évben történt, 1902. március 23-án, hogy a budapesti Vígszínház élénk érdeklődés mellett bemutatta Bartha fiatalabb éveiben írt darabját, a „Feleség”-et. Műve érdekes, színes, a párbeszédei szellemesek, de ezek „bőségében lassan vergődik előre a cselekmény”, a hatást jelentősen csökkentette az eszményekért való jóhiszemű lelkesedés. Ennek ellenére a közönség általánosságban mégis tetszéssel fogadta, a bemutaton a harmadik felvonás után Barthát nyolc alkalommal tapsolta vissza a színpadi függöny elé. Tartós sikert azonban – hasonlóan, mint

294 BMÖM. I. köt., 1908. 338. old.

295 BMÖM. I. köt., 1908. 316. old.

296 SEBESI S., 1908. 89. old.

297 KOVÁCH A., 1939. 5. old.

az előző, az említett *Melanie* – ez sem aratott. Életrajzírója, Sebesi Samu meg is jegyezte: felesleges volt színpadi babérokra vágyania, hiszen már hosszú évek óta országosan ismerték. Barthát Debrecen városa ekkoriban oklevéllel tüntette ki közírói munkásságáért. Amikor 1902. október 12-én Kolozsváron ünnepélyesen felavatták Mátyás király szobrát, az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülést tartott. Jókai Mór előadása után Bartha vázolta fel egyik legnagyobb uralkodónk életművét, amelyet mind Jókai nyomban nagy ismeréssel köszöntött, mind a közönség nagy tetszéssel fogadott.

A következő év elején, 1903. január derekán Bartha ismét visszatért az ország legégetőbb kérdésére, a tömeges kazár bevándorlásra, és eközben számos, igencsak elgondolkodtató tényre mutatott rá. Az egyenjogúsítás idején pár százezren lehettek. „Most több van egymilliónál. (...) Ebből a számból legalább négyszázezer Beregben, Máramarosban, Ungban, Zemplénben, Szabolcsban, Szatmárban, Szolnok-Dobokában és Beszterce-Naszódon lézengő kazár. Három annyian vannak, mint a százszok; majdnem ugyanannyian, mint a székelyek. Hát ez sok. Itt már a szemünk láttára egy valóságos népvándorlás ment végbe. (...) Tény, hogy vagyon nélkül jöttek. Tény, hogy a megélhetésnek egyetlen legitím forrását felmutatni nem tudták. Tény, hogy az emberi kultúra legalacsonyabb fokán is alól állottak. Tény, hogy a produktív munkának minden nemétől tartózkodtak. Mégis bebocsájtottuk őket tömegesen, ellenőrzés és akadály nélkül. (...) Működésüket látták a magyar hatóságok. (...) Látták, elnézték és túrték. (...) Érvényesült az a delikát [tapintatos] felfogás, hogy nem illik a zsidót bántani. A bevándorlási törvényjavaslatban is ez a felfogás érvényesül. Mindenki tudja, hogy ez a javaslat a zsidó bevándorlás miatt jött létre. A forró kását azonban kerülgetjük. Immár nem is gyöngédek vagyunk, hanem hipokriták [képmutatók]. Nem merjük nevén szólítani a gyermeket. A kormány ötöl-hatol (...) inkább üt csorbát az alkotmányos szabadságon, (...) mintsem őszinte legyen. Pedig ott fekszenek a hivatalos adatok. (...) Lukács [László] Darányi [Ignác], Széll [Kálmán] miniszterek (...) a fiókukban őrzik Egán Ede bizalmas jelentéseit. Nincs ember a földön, aki meg tudná gyöngíteni az Egán adatait. Mert ő becsületes, őszinte és humánus ember volt minden ízében. Csupán a bűnt üldözte ő. A Felvidéknek az a része, hol a kazárok laknak, egy rémes bűntanya. Ez a bevándorló sereg ellenség gyanánt lepte el azt a vidéket. Pusztít, gyűjtogat, lop, orgazdaságot űz, fosztogat, csal, hamisít. Sohasem láttam, nem is képzeltem olyan istencsapást, amilyent ott tapasztaltam. (...) A kormány ezt jól tudja. Hiszen az Egán-féle akciót ezért indította. A bevándorlási törvényjavaslatot is ezért készítette.” Bartha ezután keményem bírálta a kormányt, hogy a fenti tények ellenére nem gátolja meg a galíciai, az oroszországi és a romániai tömeges zsidó bevándorlást. Ha cselekedne, az „őszinte beszéd volna és becsületes. Ezt aztán meg is lehetne ám indokolni! Ott hevernek a hivatalos jelentések. (...) A bennszülöttek irtózatot nyomorát emberről-emberre ki lehetne mutatni. És kétségtelenül lehetne